

BALKAN TÜRKOLJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ

3

**Prizren
Eylöl - 2005**

TARİH, TARİHÇİ, TOPLUM VE ÜNİVERSİTE

Bayram BAYRAKTAR*

Tarihin bize, *geçmişin bilgisini* veya geçmiş hadiselerin *gerçeğini* sunduğunu, günümüzü anlamak için bir hazine olan geçmişin kapısını açtığını ve bu geçmişten gelecek için dersler çıkardığımızı sağladığını, iç huzuru ile itiraf edemeyeceğimizi açıklıkla itiraf etmeliyim. Tarihin; her yeni kuşak için, eğitinciler, tarihçiler, yöneticiler, siyasiler tarafından yeniden yazıldığı sıklıkla ifade edile gelir. Bu durum sadece Türkiye'de değil dış dünyada da genellikle böyledir; fakat Türkiye'de yeni kuşaklar, biz akademisyenlerin sayesinde, Köprülü-Uzunçarşılı-Barkan-İnalcık-Akdağ-Karal-Osman Turan arasında sıkışmış kaybolmuş gibidir.

Genellikle günümüz tarihçileri, birer ekol hâline gelen bu tarihçilerin takipçileri olmaktan öte bir orijinal uğraşının içinde yer almaktan şimdilik uzaktırlar; ama dünyadaki tarih ve felsefesiyle ilgili son gelişmelerin yine ülkemiz kimi tarihçileri ve sosyal bilimcileri tarafından hiç izlenmediğini söylemek kadir bilmezlik olacaktır. Bu yaklaşıma bağlı olarak genelde tarih metodolojisi üzerine yazılan kitaplarda, geçmişte neler olduğunu tam ve doğru olarak bilmemizin imkânsızlığını sorgulamak bir yana, tarihin olgusal mı, yorumsal mı, bilim mi, meslek mi, zanaat mı, ya da san'at mı? olduğu tekrar tekrar dile getirilmektedir.

Bu itibarla Türkiye'de tarihçiliğe yapılan katkılar, dünyadaki çağdaş gelişim ve eğilimlere fazla ilgi gösterilmediğinden güdük ve yetersiz kalmaktadır. Çağımızı anlamak, algılamak ve yorumlamak amacına yönelik olması gereken tarihçilik, günümüze ışık tutmak ve yarını düzenlemek gibi hayırlı amaçların dışında, yazık ki, günümüzün kutuplaşmalarını, çatışmalarını ve kavgalarını

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri

adeta geçmişe taşınmayı sürdürmektedir; veya tarihçi kendisine ve olaylara bir rol verirken, bu rolleri meşru kılmak için hemen tarihin geçmiş dönemlerindeki olaylar ve kişilerle paralellikler aramaktadır. Taraf olma bilinçli bilinçsiz çatışmayı da beraberinde getirmektedir. Özetle çatışmaların anlamı, *ben senden* ya da *biz sizden* daha müthiş ve daha iyiyiz'den başka ne olabilir? Kısaca tarih, istenildiğinde istenilen yöne çekilecek bir niteliğe sağcı ya da solcu ayırimsız bu kişilerin elinde-bürünmektedir.

Günümüzde, bir bakıma hepimiz tarihçiyiz. Öğrenim gören herkes, belli ölçüde, tarihî düşüncelyi içeren bir öğrenim sürecinden geçmiştir; ama bu gerçek, söz konusu kişilere tarihî düşüncenin tabiatı yani ne olduğu, amacı, yöntemi ve faydası hakkında yorum yapma yetkisi verir mi?

Kabul edilmelidir ki, bu yolla elde edilen tarihî düşünce tecrübesi, herhalde, çok yüzeyseldir; ayrıca bunun üzerine oturtulmuş yargılar da, Avrupa başkentlerinden birinde tek bir hafta sonu geçiren bir kimsenin, söz konusu ülke halkıyla ilgili değerlendirmelerinden farklı olduğu iddia edilemez.

Gerçekten toplumumuzda tarih bilinci yaratmak isteyen-üstelik kendi ölçülerine göre bir hayli başarı kazanmış olan- kişilerin İngiliz Tarih felsefecisi Collingwood'un yukarıda vurguladığı türden kişiler olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmamalıdır¹.

Meslekten yetişmiş, tarihçi ve hattâ sosyal bilimci olmadıkları hâlde sıklıkla tarihten söz edenlerin, gazete ve dergi sayfalarında tarih reçeteleri verenlerin, akademik tarihçilere oranla çok daha fazla sayıda olduklarını söylemek abartılı bir götüş olarak değerlendirilmemelidir.

Türkiye'de toplum nezdinde ve eğitim camiasında tarih, bilimsel bir uğraş alanı olmaktan çok, ideolojik şartlandırma mekanizması olarak yer etmiştir. Bu düşünceyle bir bakıma herkes birer tarihçi kesilmiştir. Velhasıl tarih, bütün insanları, iktidarları, muhalefetleri bir şekilde etkilemiştir; zira toplumlara duruş kazandıran en önemli disiplinlerden biri olmuştur. Bu durum bazı açılardan tamamen anlamsız da değildir; zira bireyler ve toplumlar tarihten güç almaktadırlar. Kısa insan ömrüne karşı tarih, hayatımıza, uzun dönemleri tarayarak bir anlam yüklemektedir.

Bu açılardan yaklaşıldığında, tarihle tarihibilimci arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Tarihibilim öğretimiyle ilgili, başlıca amaçlardan biri öğrencilerimizin bugüne nasıl geldiğimizi anlanalarını kavratmak ve onlara bu konuda yardımcı olmaksa, özellikle hassas ve tartışmalı konuları öğretmek kaçınılmaz

¹ R. G. Collingwood, *Tarih Tasannu*, (Çev.; Kurtuluş Dinçer), Arar Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 26-27.

olacaktır. Bu durumda karşınıza çıkan soru, öğretmeli miyiz? değil nasıl ve hangi amaç için öğretmeliyiz? olmalıdır.²

Türkiye'de üniversitelerimizde ağırlıklı olarak tarih derslerinde devletin, devlet adamlarının tarihine ağırlık verildiğinden öğrenciler, geçmişte kendilerini, içinde yaşadıkları ortamın uzantıları olan atalarını gereğince kavrayamamakta ve yabancılaşmaktadırlar. Tarih, sadece yenilgilerin ve zaferlerin toplamından ibaret bir yarış ya da üstünlük kurma eğilimlerinin öyküsü şeklinde yansıtılmaktadır.

Oysa tarihçi, uçsuz bucaksız gezindiği tarih dünyasında, gençlerimizle ve toplumla ilgili olarak zamana, mekâna ve olaylara karşı adil bir mesafeyle yaklaşma becerisini nasıl kazandırmalıyız? sorusunu göz ardı etmemelidir.

Yakın ve uzak olayları, eskiyi ve yeniyi, değişimi ve dayanıklılığı kimi zaman günümüzle özdeşleşen dünü, velhasıl *geçmişin hâlihazırını* ve *halihazırın geçmişim* nasıl kavrayabiliriz? sorusunu, biz tarihçiler, kendimize sıklıkla sormalıyız.

Günümüzde, herkesin anlayabileceği şekilde ifade etmek gerekirse, iki türlü tarihçilik anlayışının varlığından söz edilebilir: Birincisi klâsik ulus-devlet tarihçiliği; ikincisi ise ulus-devlet tarihçiliğine pek de sıcak bakmayan özerk alanların tarihçiliği. Bu iki eğilimin, uzlaşmacı bir üslûpla, sentezini yapma çalışmalarını sürdürmenin yararlı olacağını düşünüyorum. Bu itibarla üniversite kürsülerini işgal eden araştırmacılar -özellikle genç olanlar- bu doğrultuda bilimsel çalışmalarına devam etmelidirler.

Şu gerçeği vurgulamadan geçemeyeceğim. Makro çalışan bir Osmanlı tarihçisi, Osmanlı köylüsünün statüsüyle ilgilenmez mi? Kadı sicillerinden hareketle, kadınların sosyal statüleri hakkında çözümlemeler yapamaz mı? Ya da bunun tam tersi, kent tarihçiliğiyle-söz gelişi Kayseri'de sokak adları ve tarihî mekânlar üzerine araştırma yapan tarihçiler- Türkiye'yi uluslar arası platformlarda susturmaya ve onun geçmişine ipotek koymaya yeltenen dünya parlamentolarının aldığı kararlarla ilgili olarak Kıbrıs sorunu, soykırım gibi- konular üzerine eğilmeyecekler mi? Kimileri için ise tarihçilik, sadece evet sadece, makam, mansıp ya da yönetime kapılanmak için her türlü reveransı yapabilen şark kurnazlarının ve kurnazlıklarını zebunu olmaktadır tarih. Yazık ki, şark usulü bu gibi getirilerinin dışında itibar görmeyen bir alan olarak nı kalacaktır tarih?

Görüldüğü gibi tarihin pek çok yüzü bulunmaktadır. Tam burada, yıllar önce İzmir'de bir panelde yaptığı konuşmasında, "*ben ülkemi sevmek zorunda*

² Robert Stradling, "Hassas Konular Nasıl Öğretilmeli?", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002, s. 62-63.

değilim, eşimi ya da sevgilimi severim" şeklinde bir açıklama yapan Ahmet Altan'a yönelttiğim, *"eşinizi ya da sevgilinizi sevmeniz ülkenizi sevmenizi nasıl engelleyebilir"* sorusuna sadece tebessümle verdiği karşılığı hatırladım. O, tıpkı babası gibi, genç kuşakların ilgilerini çekmek amacıyla -evet özellikle bu amaçla polemik yapmanın getirişini hesaplamış olmalıydı; fakat bu durum yine de Altan'ın tarih bilincini topluma benimsetmede 31 Mart Vak'ası etrafında gelişen olayları anlatan romanını yok saymamızı gerektirmemelidir. Belki de romancılar, gazeteciler ve kimi amatör tarihçilerin, "burnundan kıl aldırmayan" aslında bana kalırsa çoğunlukla özeleştiriden nasipsiz akademisyenlerden daha başarılı olduklarını açık yüreklilikle itiraf etmemizi gerektirmektedir. Keza acaba hangi tarihçi, Mithat Cemal Kuntay'dan daha güzel bir biçimde, Mütareke İstanbul'unun sosyo:politik atmosferini okuyucuya yansıtmıştır; ya da Kuvayi Milliye'yi anlatan Küçük Ağa'nın ve Kurtuluş Savaşı'nı anlatan Yorgun Savaşçı'nın yazarları topluma tarihi sevdirmede en az tarihçiler kadar etki etmemişler midir?

Kayseri Erciyes Üniversitesi Kültür Haftası'nda Sanat Tarihi Bölümü salonlarında sunulan 1908'den 2000'e Kayseri fotoğraflarını konu alan fon müziğiyle eski ve yeni Kayseri'yi nice yaşanmışlıkları, yoksulluğu ve görkemi fiziki mekanlarla yan yana yansıtan görüntülerin canlı kalıcılığını yaratan bir fotoğraf sanatçısının tarihçiden daha az tarih bilinci verdiği ileri sürülebilir mi?

Bu eleştiriler bir yana, yine de Tarih, aslında, tarihçinin eliyle gelecekteki şimdiki zaman gönderilen bir uyarı olmuştur. Bu uyarı geçmişe kadar gidip tarihçiler üzerinde de etkisini hissettirmiştir. Köklerini Eski Çağa kadar götürdüğümüz tarih, özellikle Rönesans döneminde önemli bir gelişme gösterdi. Burada geçmiş taklit edildi ve Antik Çağ, Hristiyanlığı eleştirmek için kullanıldı³.

Nitekim Ortadoğu toplumlarından Araplar, Osmanlılar karşısında İslâm tarihinin erken dönemlerine yönelmeyi yeğlediler. Mısırlılar, Firavunlara sarıldılar; Lübnanlı Hristiyanlar da Fenikelilere... Bu destek arayışını abartılı bulsak bile, makûl de karşılamak gerekir. Zira uluslaşmak için geçmişten yeniden keşfe içgüdüydü bu. Hem Batı Avrupa toplumları da Ortaçağ'a meydan okumaya soyunurken Eski Yunan ve Roma'ya yönelmemişler miydi?

Modern Türkiye'yi inşa edenler de Osmanlı'dan önceki dönemlere Asya bozkırlarına yöneldiler. İranlılar, kendi emperyal geçmişlerine, Dünyanın her tarafına dağılan Yahudiler ise Filistin'deki kadim tarihlerine döndüler. Toplumlar neden böyle bir düşünceye yöneldiler?

³ Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, Ufuk Yayınları, İstanbul. 2001. s. 93-94.

Bilindiği gibi modern zamanlar değerlendirilirken, genelde Rönesans'a mutlaka gönderme yapılır; çünkü Renesans, geçmişin yeniden inşa edilmesiydi. Bir diğer etken de 19. yüzyıl genelde Ortadoğu toplumları için "modernleşme" yüzyılı oldu. 19. yüzyıl Avrupasında meydana gelen milliyetçilik hareketleri yaygınlık kazanarak tüm Ortadoğu toplumlarını etkiledi. Aynı yüzyıl ulus-devletlerin de inşa yüzyılı oldu. Bir başka deyişle, "insanın, kendi sosyal dünyasını kurmak ve yeniden şekillenmek için özgür olmalı" anlayışına uygun inkılâpçı düşüncelerle harmanlanan *uzak geçmiş kültürü*.

Tarih geçmişin öyküsü olarak da bilinir. Bu tanım yanlış değildir; fakat eksik bir tanımdır. Sosyolojinin sadece halihazırını yani bugünü olmadığı gibi tarihin de yalnızca geçmişi yoktur. Bu konu ister istemez tarih felsefesini ilgilendirir.

Felsefenin, geçen yüzyılın ilk çeyreğinde yeni kurulan ulus-devlet eliyle yapılandırılmasından bahsetmek bazı soruları beraberinde getirir. Bu sorulardan biri ulus-devleti inşa edenlerin nasıl bir devlet-toplum modeliyle yetiştikleri, kısaca önder kadronun toplumun geçmişten geleceğe yönelik nasıl bir kültür mirasından beslendiğini bilmek gerekmektedir.

Türkiye'de Tarih

Genel olarak, bir "a priori/kabul" biçiminde yaklaşımı vurgulamak gerekirse, "tarihsel bilinç"/tarihî şuur oluşturmak adına yapılan vurgulama; geçmişin "*gen kalımsılık*" olarak belirleyen ve geleceğe "*ileri gitmeyi*" hedef olarak koyan çizgisel bir tarih perspektifiyle yaklaşır. Bu yaklaşımda "ileri gitmek" Batılı anlamda bir yeniliği çağrıştırmaktan çok, geçmişin inkârıyla yeni keşfedilmek istenir gözükmektedir. Batılı anlamda "*yeni*", geçmişin yeniden inşası ile mümkün olduğu için modern Türk tarihî düşüncesindeki "*yeni*" geçmişten koparılmayı ve bilinçli/bilinçsiz köksüzlüğü de öngörür. Böyle bir kurgulamada başlangıç noktası yani sıfır nokta, geçmişin geleceği değildir; bir başka deyişle bu geçmiş geleceğin geçmişidir. İster istemez bu yaklaşım dinamizmi içermesinin yanında, dayatmacılığı ve indirgemeciliği de bünyesinde barındırır. Günümüzde, Atatürkçülüğü ya da Türk modernleşmesini vurgularken, kimi akademisyenlerimizin önemli bir kısmı -evet önemli bir kısmı- AB'ne girmeyi, modernleşmenin ve hattâ Atatürkçülüğün olmazsa olmaz bir sonucu olarak görmektedirler ki, bu makalenin yazarının söz konusu yaklaşımı paylaşması mümkün değildir; çünkü Türk modernleşmesinde öngörülen amaç, her ne pahasına olursa olsun AB'ye girişi değil, fakat, ulusal bir çağdaşlaşma projesidir; yani sorun, metodoloji sorunudur bana göre.

Türk toplumuna yeni bir tarih perspektifi kazandırmak açısından 1930 başlarında kurgulanmaya başlanan *Türk Tarih Tezi* geleceğe göre geçmiş anlamlandırma kaygısı taşır. İnşayı gerçekleştirenler, tarihi kurgularken aynı zamanda gelecek kuşaklara ağır sorumluluklar yükler. Çepeçevre kuşatılmış Türkiye ve Türk insanı, her zaman her yerde ve herkesle "boğuşmak" gibi bir misyon yüklenmiştir. Üstlenilen misyon, Batıdan gelen ışıkla iyimserliği vazeden gelecek; kovulmuş, susturulmuş olanın geri döneceği tehdidi ile belirginleşecektir⁴.

Bu yaklaşımların, elbette, mutlak doğruları yansıttığı iddia edilemez; çünkü tarihi yapan ve yaratan, bana göre, tarihçidir? Öyleyse tarihçi uçsuz bucaksız gezindiği tarih dünyasında, gençlerimizle ve toplumla ilgili olarak zamana, mekâna ve olaylara karşı adil bir mesafeye yaklaşma becerisini nasıl kazandırmalıyız? sorusunu göz ardı etmemelidir.

Çağımızı Nasıl Bir Tarih Perspektifiyle Yorumlamalıyız?

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir tür Yeni Dünya Düzeni oluşturulduğunda ana hatları Winston Churchill tarafından şöyle ortaya konuldu:⁵

"Dünyanın yönetilmesi, sahip oldukları dışında kendileri için birşey beklemeyen tok uluslara bırakılmalı. Dünyanın yönetimi aç ulusların eline geçerse, tehlike her zaman kapımızda olur. Oysa hiçbirimizin daha fazlasının peşinde koşmak gibi bir nedeni yok. Batış kendi halinde yaşayan ve hırslı olmayan uluslar tarafından korunabilir. Gücümüz, bizi ötekilerin üzerine yerleştirdi. Kendi malikânesinde huzur içinde yaşayan zengine benziyoruz."

Churchill'in tanımına uygun şekilde bir gelişim çizgisi gösteren yirminci yüzyıl, küstah ve tepeden bakan; ama hemen hemen tamamı da yalanlanan öngörülerin yüzyılı oldu. Yirmi birinci yüzyıl ise belirsizliğin, dolayısıyla da gelecek öngörülerinin yüzyılı olacak gibi görünmektedir. Bu itibarla hangi zamanı yaşayacak olduğumuzu önceden kestirebilmemiz artık kesinlikle imkânsızdır. Zamanın bilimsel kavranışıyla çok önemli bir devrimin meydana geldiği doğrudur; zira Newton'un klâsik teorisine göre zaman tek boyutluydu ve hep aynı hızda akıyordu; zaman evrensel, mutlak ve yansızdı. Bu anlamda geçmiş ve gelecek özdeşti.

Günümüzde "şimdiki zamanın tarihi" tanımlamasıyla yeni bir zaman anlayışı gündeme gelmiştir. François Hartog, şimdiki zamanın tarihi konusunda 20.

⁴ Zeynep Direk, "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, İstanbul-Ankara, 2001, s. 69.

⁵ Noam Chomsky, *11 Eylül*, (Türkçesi: Dost Körpe), OM Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 73-76.

yüzyıldan Eski Mezopotamya'ya ve daha gerilere iki yönlü bir geziyi önermektedir.⁶

Yapılacak bu iki yönlü gezinin çok uzun ve çok kısa olacağını belirtir. O'na göre şu an yaptığımız benzer şeyleri, yolcular, hem de belirgin farklılıkları gör-sünler diye sadece birkaç yerde durmayı salık verir. Daha açık ifade etmek gerekirse, tarihi yazarken; şimdiki zamanı, geleceği ve geçmişini birbirine bağlama biçimlerinin nasıl yapılacağı üzerinde durmaktadır. Bu anlamda zaman tarihçisinin her günkü hayatıdır. Tarihçi artık, "homojen" ve "boş" bir doğrusal zamanla ilgilenmese de, zamanı basit bir araç olarak görme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Einstein'in formülle ettiği modern izafiyet teorisıyla birlikte zaman kavramının derin bir değişime uğradığını bilmekteyiz. Uzam-zaman kavramı kabul görmüş ve birbirlerinden ayrı olan uzam (bir nesnenin uzayda kapladığı yer) ve zaman kavramlarının yerine geçmiştir. Einstein'le birlikte zaman, Newton'cu ve fiziksel ideallliğini yitirmiştir. Işık hızından daha hızlı gidilemeyeceğine göre, geçmişe yolculuk da yapılamayacaktır.

Zamanın geleceği hakkında soru sorulan Uya Prigogine, zaman fikrine belirsizlik fikrini de dahil ederek daha öteye gitmeyi dener.⁷ Bu belirsizlik, belki de, yirmi birinci yüzyılın belirleyici olgusudur. Uya Pr'ogogine, Newton'un tersinir yasalarının[doğa olaylarında sonsuz küçük bir değişikliğin etkisiyle anlık fiziksel, kimyasal ve mekanik dönüşüm⁸ içinde yaşadığımız dünyanın küçük bir bölümünde geçerli olduğunu göstermektedir. Bu yasaların, gezegenlerin hareketlerini tarif etmeyi sağladığı doğrudur; ama gezegende jeoloji, iklim ve yaşam gibi tersinmez fenomenlerle ilgili yasaların formüle edilmesini gerektirmektedir.

Bu keşiflerle birlikte zaman kavramında yaşanan devrimin önemini yeterince ölçebiliyor muyuz? Günümüzde kesinliklere hiç yer yok artık; çünkü zamanın tek bir geleceği değil, birden çok geleceği vardır; çünkü doğa artık öngörülemezdir, doğa, tarihtir.

Bu epistemolojik (bilgi teorisi) devrimde, zamanın geleceğine ve tarihe dair hangi kavrayış gün ışığına çıkmaktadır? Elbette, özgürlük kavrayışı. Robert Musil'e göre⁹, "...tarihin yörüngesi, bir kez harekete geçtiğinde, belirli bir yolu kat eden bilardo topunun yörüngesine benzemez; tarihin hareketi daha ziyade,

⁶ François Hartog, *Tarih Başkalık Zamansalılık*, Doat Kitabevi, Ankara, 2000, s. 201 vd.

⁷ Jerome Binde, "Zamanın Geleceği", *Le Monde Diplomatique*, (Çev.; Işık Ergüden) Nisan 2002, s. 24-25.

⁸ *Türkçe Sözlük 11*, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1999, s. 2201.

⁹ Binde, "Zamanım...", s. 24.

bulutların hareketine benzer; sokaklarda rasgele dolaşan bir insanın çıktığı gezintiye benzer. Kimi yerde, o kişiyi, bir karaltı yolundan saptırır, başka bir yerde aylak aylak dolaşan başka insanlar ya da yolunu kesen ev cepheleri gibi tuhaf bileşenler onu yolundan alı koyar ve nihayet, varmayı hayâl bile etmediği meçhul bir yerde kendini buluverir. Tarihin yolu, çoğunlukla yanlışlığa çıkar. Şimdiki zamana, bir şehrin son evinde rastlanılır daima; ev yığınlarının uzağında kalmış, ıssızlığın ortasındaki bir evdir bu. Tıpkı her yeni kuşağın, şaşkın bir halde, "ben kimim?", "benim seleflerim kimlerdi?" diye kendi kendine sorması gibi. O kişi şu soruyu da mutlaka sormalıdır kendine: " Ben neredeyim? Her yeni kuşak, seleflerinin de kendilerinden başka şey olmadıklarını, tek farklarının başka yerde ve zamanda olmak olduğunu varsaysa iyi ederdi.

Bu devrimin kozları ve hedefleri hem müsbet bilimler hem de sosyal bilimler için çok önemlidir. Uya Progogin, bilgi alanındaki alt üst oluşun kapsamını şöyle belirler: *"...Yirmi birinci yüzyıl hangi branşa dahil olacaktır? Gelecek zaman için nasıl bir gelecek zaman vardır? (...) Olasılık kavramıyla' birlikte mikroskobik dünyanın bilimine bile belirsizlik ve çoklu gelecek zaman fikri girer. (...) Bizler, kesinliklerin dünyasından olasılıkların dünyasına ilerliyoruz. Yabancılaştırıcı bir determinizm ile tesadüfün yönettiği ve bu nedenle de aklımızın ermediği bir evren arasındaki dar yolu bulmamız gerekir."*

Zaman kavrayışımızdaki bu devasa alt üst oluş karşısında, toplumsal ve kültürel zamanda da kriz yaşıyor olmamız şaşırtıcı mıdır? Bu soruya en doğru cevabı tarih verir; nitekim tarih, Benedetto Croke'nin dediği gibi, her zaman çağdaştır.

Tarihte yaşanan devrimlerin başlıcası, zaman ve uzam büzülmesi-üçüncü sanayi devrimini analizlerinin odağındaki basınç. Tarihte zaman büzülmesi üzerine bazı kronolojik noktaları ararsak, saniyenin onda birinden bahsetmeye 1600 yılında başladığımızı, 1800 yılında saniyenin yüzde birinden, 1850 yılında binde birinden söz edildiğini, 1950'de mikro-saniyeden (saniyenin milyonda biri), 1965 yılında nano-saniyeden (saniyenin milyarda biri), 1970 yılında piko-saniyeden (saniyenin bin milyarda biri), 1990 yılında femto-saniyeden (saniyenin milyon milyarda biri) söz edildiğini ve muhtemelen de 2020 yılında atto-saniyeden (yani saniyenin milyar milyarda birinden) söz edileceğini fizik bilimciler bize hatırlatmaktadırlar.¹⁰

Günümüzde artık zaman bilginiz, sanki giderek incelikli bir bölünmeye doğru ilerliyor; kısacası sonsuz küçüğe doğru ilerliyor. Kültür, iletişim ve politika dahil toplumsal hayatımızın her alanı da bu bölünmeden nasiplenmektedir.

¹⁰ Binde, "Zamanın...", s. 24.

Bir uzman Andy Warhol, kitle iletişim araçları çağında herkesin on beş dakika için ünlü olabileceğini söylüyordu; ama televizyon seyircisi kitlenin işitebileceği ve dinleyebileceği bir iletinin (mesajın) azami süresinin yedi saniye olduğuna bizi şimdiden ikna etmeye başladığı öngörülmektedir.¹¹ Nitekim, Göksel Arsoy, Cüneyt Arkın, Hülya Koçyiğit, Metin Oktay, Pele gibi ünlüler çağında zaman, uzun bir süreyi kapsıyordu ve o nedenle zamanının çocukları olan bu kişiler de uzun ömürlüydüler; günümüzde ise acımasızca herkesi ve herşeyi değirmen gibi öğütmektedir. Bu nedendir ki, televizyonların adam harcama makinası haline gelmesine fazla şaşmamalıyız.

Zamanın büzülmesinin bu sonuçları, üçüncü sanayi devrimiyle gelen yeni kapitalizmin odak noktasıdır. Politik, toplumsal, kültürel ve sembolik alanlar bu sonuçların istilâsı altındadır. Modanın geçmesi, tarih zamanını, büyük döngüler zamanını ve insan ömrünün döngülerini aşındırır, kemirir; ateşten ateşli silâhlara geçiş için 500 bin yıl gerekmişti, otomobilden uçağa ise çok az zaman gerekti. Zamanın bu hızlanması, bir insan ömrüne sığan nesnelerin kayboluşuna yol açtı, bu nesnelerin yerini başka nesneler aldı. Teknolojik ve toplumsal zaman artık uçucudur; neredeyse akıl dışı bir zamandır.

Bu nedenle zaman, büzüldükçe küreselleşir ve tarih, şimdiki zamana indirgendikçe çağdaşlaşır. *Zaman*, ne kadar komprime, sıkıştırılmış bir hâl alırsa rekabet de o ölçüde keskinleşir. Zaman giderek en yetkin stratejik koz hâlini alır. Aynı zamanda da insanlığın gecikmiş modernliğinin hayaleti olur. (...) küreselleşme ve yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, kısa vade ufkunu ve "gerçek zaman" mantığını (yani an bu an ve ne koparabilirsen) malî ve medyatik mantığın hegemonyasını toplumlara dayatmaktadır. Meselâ demokratik toplumlarda politik kararların bir sonraki seçim ufkuna göre uyarlanması gibi.

Hükümdarlar, "benden sonra tufan" diyerek uranlıklarını meşrulaştırmak istemişlerdi; günümüzde ise aciliyetin tiranlığı söz konusudur. Bu durum kolektif proje fikrine yapılan referansların hızla silinmesine yol açar. Bu durumda kendimizi, uzun zamana yayılmış bir perspektife yerleştirenleyiz. İşte böyle bir bakış açısında aciliyet, zamanın yapısını bozar ve ütopyayı gayr-ı meşru ilân eder. Sanki an, zamanı ortadan kaldırmış gibidir. Bugünün insanı her yerde yarının insanının haklarını, haksız yere kendine mal etmektedir; onun mutluluğunu, dengesini, hatta kimi zaman yaşamını bile tehdit etmektedir.

Yazık ki aciliyet mantığı, geçici düzenleme olmak bir yana-belki öyle olsa maruz görülebilirdi-kalıcılaşılmaktadır: Bu yaklaşımın özeti, amaç için her yol mubahtır. Birileri aciliyeti; inancı, ideolojiyi, siyasal eğilimleri, kurumu, çıkarı,

¹¹ Binde, "Zamanın...", s. 24-25.

aşireti için öngörmekte ve uygulamaktadırlar. Demokratik ve istikrarlı arayışlara, yazık ki, böyle bir zihniyette yer olmayacaktır. Maalesef bu mantık, toplumlara nüfuz etmektedir; gidişat dünyada da bu şekilde. toplumların ilniklerine kadar işlemektedir. ABD'nin, AB'nin, IMF'nin ve dünya Bankası'nın "aciliyetten" doğan dayatmalarına, herkesin gerekçeleri farklı; ama dünyanın dört bir köşesinden cılız tepkiler gelmektedir.

Küreselleşme çağında zamanı nasıl yeniden inşa edebiliriz? Uzun zamanı nasıl güçlendirebilir ve saygınlığına kavuşturabiliriz? Günümüz insanı, an bu an dediği ve geçmişle ilgili hafıza kaybına uğradığı için kendisini gelecekle bütünleştirememektedir. Yanlışları önlemenin bir yolu, belki de en önemli yolu, öngörmektir; Bu bilinç ise insana ve toplumlara ancak ciddî bir tarih perspektifiyle kazandırılabilir. Geçmişten geleceğe, uygarlık yaratma ve ütopya kazandırma bilinciyle olacaktır bu. Millî tarihimizi, evrensel boyutta anlayarak ve anlamlandırarak. İşte en önemli soru da tam bu sırada geliyor; bunu kim yapacak? Tarihçiler elbette; ama, hangi tarihçiler? sorunuzu da buradan duyar gibiyim!

Tarihsel bir perspektif olarak günümüz Yeni Dünya Düzeni de eskisinden pek farklı görüntü vermemektedir; sadece eskisinin yeni bir kisvesidir. Özellikle ekonomi, artan bir şekilde uluslar arası hâle geldi. Yoksul kesimlerle, zenginler arasındaki uçurum daha da keskinleşti. Zannedilmesin ki yaşananlar uluslar arası rekabetin bir sonucudur: Uluslar arası arenanın aktörleri artık uluslar değil, petrol ve silâh üretim kontrol ve dağıtımını tekellerine geçiren-ayrıca diğer ekonomik alanlar da dahil-çokuluslu şirketlerdir. Zengin toplumların zenginleri, onlara taşeronluk yapan yoksul ulusların zenginleriyle birlikte karşılına çıkan her şeyi yerle bir ederek dünyayı yönetmek amacındadırlar. Kanaatimce olan biteni kavramak için yeni paradigmalara ihtiyaç yoktur. Dünya düzeninin kuralları her zamanki gibi sürmektedir: Zayıflar için hukukun üstünlüğü, güçlüler için kuvvetin üstünlüğü, zayıflar için ekonomik rasyonalite, güçlüler için devlet erki ve müdahalesi.

Geçmişte de olduğu gibi, imtiyaz ve iktidar, halkın kontrolüne ya da piyasa disiplinine isteyerek boyun eğmez; bu nedenle anlamlı demokrasiyi baltalamak ve piyasa ilkelerini kendi özel ihtiyaçları doğrultusunda eğip bükmeye uğraşır. Saygınlık kültürü içinde geriye sadece geleneksel ödevler kalır: Geçmişin ve bugünün tarihini -çok yönlü-iktidarların çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirmek. Tüm dünyada Liderlerimizin ve bizim kendimizi adadığımız yüce ilkeleri göklere çıkarmak ve sicimizdeki kusurları, yanlış yönlendirilmiş iyi niyetler, bazı kötü düşmanların bizi zorladığı güç seçimler ve bu işin eğitimini almış olanlara yabancı gelmeyecek bahanelerle geçiştirmek.

Doktorasını Adnan Adıvar'm danışmanlığında hazırlamış olan ünlü tarihçi Bernard Lewis, Türkiye'yi de içine alan ve kılık kıyafetten yaşam biçimine Batı uygarlığının etkilerini tartıştığı *Ortadoğu* adlı son incelemesinde gerçekten çarpıcı bir tahlil yapar:¹²

"...Modern çağlarda çoğu Ortadoğulunun bilinçlenmesinde hakim unsur Avrupa'nın-daha sonra genelde Batı'nın- etkisi ve bunun getirdiği değişim, bazılarına göre, köksüzleşme olmuştur.

Bölgenin modern tarihi; hızlı ve metazori bir değişim, yabancı bir dünyanın ve değişik durumların tehdidi, çeşitli etkiler, redler ve tepkiden ibarettir.

Değişiklik bazı bakımlardan çok büyük ve herhalde geri döndürülemez olmuştur; hattâ bu değişiklikleri çok ileri götürmek isteyen birileri vardır. Bazı bakımlardan değişiklik, sınırlı ve yüzeysel kalmıştır ve bunlar bölgenin bir kısmında tersine çevrilmektedir.

Bu geriye gidişi sürdürmek ve yaygınlaştırmak isteyen hem tutucu hem radikal pek çok kişi vardır; bunlar, Batı uygarlığının etkisini bölgelerinin uğradığı en büyük felâket, hattâ 13. yüzyıldaki Moğol istilâsından bile daha büyük felâket olarak görmektedirler.

Lewis, devam ediyor: "...Bir zamanlar, 'emperyalizm' kelimesi Batı etkisini tanımlamak için kullanılırken [şimdi öyle değil mi sanıyor Letuis], doğrudan doğruya Avrupa hükümrânlığı giderek geçmişe gömülürken ve ABD uzakta kalırken [gerçekten uzakta mı] bu [yani emperyalizm] giderek inanılmaz olmaktadır.

Muhaliplerinin Batılı etkisini nasıl algıladıklarının daha kesin bir ifadesi, Humeyni'nin ABD'den 'Büyük Şeytan' olarak söz etmesindedir. Şeytan, emperyalist değil, ayartıcıdır; o, fethetmez, işgal eder. Batılı yaşam biçiminin kendilerine göre yıkıcı ve işgal edici gücünden nefret eden ve korkanlarla; onu, kültürler ve uygarlıklar arasında sürekli ve verimli bir alışverişin yeni bir fırsatı olarak görenler arasında savaş, hâlâ devam etmektedir. Ortadoğu'daki mücadeledenin sonucu belli olmaktan çok uzaktır."

Lewis'i gerçekten kutlamak gerek; çünkü Ortadoğu'da ne Batılı var ne de ABD !!! Bölgedeki mücadele sadece bölge halkının birbiriyle boğuşmasından ibaret gösterilmektedir.

İslâm, Batı medeniyeti için bir tehdit mi? Batılı yaşam tarzı, insanlık için bir tehdit mi? Sorusuna ünlü Chomsky, ABD ile İslâm dünyası birbirini tehdit olarak görmüyor cevabını verir; ayrıca Batılı yaşam tarzının çoğu açılardan

¹² Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Çev: Mehmet Harmancı), Sabah yayınları, İstanbul, 1996, s. 14.

hayranlık verici olduğunu belirtirken, çoğu açılardan suç olarak tanımlanabilecek ve hattâ insanlığı tehdit edecek öğeleri barındırmaktadır der.

Batı medeniyetine gelince, Gandi'ye Batı medeniyeti hakkında ne düşündüğünü sormuşlar; "iyi bir fikir olabilir" diyen Gandi'nin sözünü aktarırken Lewis'e en güzel cevabı, kendisi gibi Yahudi kökenli ABD'li bir bilim adamı Chomsky'nin yaklaşımları verir¹³.

Üniversitelerimize gelince; bu kurumlar bilgi üreten merkezlerdir. Bilgi'yi kısaca tanımlamak gerekirse, aklın denetiminde, gözlem ve deney yoluyla öğrenilen ve edinilenlerin tümünü *bilgi* olarak tanımlarız. Yeterli kanıtlarla doğrulanmış, doğruluğuna inanılmış bir önermenin dile getirdiği bilgi, tüm disiplinler içinde önemli bir yer tutar. Bilindiği gibi bilgi, üniversitelerde üretilmektedir. Özgün bir bilim politikası oluşturamadığımızdan ve teknoloji üretecek bilgi birikimine sahip olamadığımızdan, bilgiyi üretilmiş olarak gelişmiş ülkelerden çok yüksek bedellerle almak durumunda kalmışız.

Bilim yapmak ve bilgi üretmek, bir araştırma, deneyim ve birikim gerektirir. Başlangıçta akademik bir süreç gerektiren bu olguda temel sorumluluk; toplumların bilgiyi kullanma sürecinde, bilgi üretimini ve bilim yapmakla özdeşleşmiş olan üniversitelere düşmektedir. Üniversiteler, transfer edilmiş bilgi yerine ilgili toplum tarafından üretilmiş bilgi yoksa, o toplumun bilgi toplumu olamayacağı açıktır. Üniversiteleri ve diğer araştırma kurumları, özgün bilgiyi üretmedikleri sürece bilgi toplumu olma bir fantaziden bir öykünmecilikten öteye gidemez.

Teknoloji üretmek, yenilik getirmek ve kolaylık sağlamak demek olup Türk toplumunun, yenilik ve yaratıcılık peşinde koşmak ve isteneni başarmak için yarışmaya yönelimden uzak olduğu, bu durumdan hükümetlerin ve dolayısıyla da üniversitelerin pay sahibi olduğu açıktır.

Bilgi toplumuna geçişin başlıca göstergelerinden en önemlisi kişi başına düşen bilişim harcamaları ve araştırma-geliştirme (AR-GE) göstergeleridir. En önemli AR-GE göstergelerinden biri, toplam (yatırım+cari) AR-GE harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payıdır. Bu değerlendirme ölçütünde İsveç %3.85, Japonya %3.06, ABD %2.84, İsviçre %2.74, ve Finlandiya %2.71'lik dilimde ilk beş ülkeyi oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı olarak ele alman 34 ülkenin AR-GE harcamalarına millî gelirden en az kaynak ayıran ülkelerden biri yazık ki Türkiye (%0.49)'dir.¹⁴ Bilginin bu temel niteliklerini ortaya koyabilen toplumlara göre, üniversitelerimizin gereken bilimsel faali-

¹³ Chomsky, 11 Eylül, s. 76.

¹⁴ Bakınız, *Bilim ve Ütopya*, Eylül 2002, Sayı: 99, s. 7-8.

yetlerini yapabilmeleri için, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, millî gelirden en az %3 gibi pay almaları gerekmektedir.

Bilim evrenseldir; ama bilim politikası ulusaldır. Oysa Türkiye'de MEB ve YÖK kullanılarak, bilim adına ABD ve AB ile bütünleşmeye ve ülkedeki bilimsel faaliyetlerin Batı sistemine entegre edilmek istendiği gözlenir. Oysa bir ülkede İlköğretimden üniversitelere, her alanda ulusal birikim, kaynak ve potansiyellerine güvenerek ülkemizin ihtiyaçlarını önplâna alan millî ve bağımsızlıkçı bir politika oluşturmak kaçınılmaz olmalıdır. Yaklaşık elli yıldır sürdürülen "Batı'yla bütünleşme programı" Atatürk'e ve Çağdaş Türkiye'ye gönderme yaparak *"bilgi Batı'da geliştirilsin nasıl olsa onlardan alırız"* anlayışı, neredeyse, genlerinize kadar işlemiştir. Bu politika, sonuçta ülkenin bilim politikası koyamamasına sebep oldu. Nitekim, Özal döneminde, ithal edilen prensler" bu politikanın ürünüydü. Maalesef, bu kafalara göre, Türkiye'de Bilgi Üniversitesi, Boğaziçi, ODTÜ gibi kurumlar yeterliydi; diğerleri Anadolu'da zevahiri kur-tarmak için bulunsunlardı, hepsi o kadar...

Siyasal eğilimleri ne olursa olsun, ülkenin ulusal varlığı ve bağımsızlığı ile çağdaş uygarlık değerleri konusunda duyarlı olan her bilinçli insana ve topluma-kerameti kendinden menkul fakat saygınlığını kaybetmiş otoritelere- üniversitelerimizin akademik saygınlığını kazanması amacıyla çağdaş bir tarih bilinciyle birleşerek tepki vermek gerekmez mi? En saygın tepki, her türlü kısır çekişmelerden uzak bir tutum sergileyerek ve akademik yöneticiliği çevresine poz ve caka satmak sanan kimi yeteneksizlere karşı kendinizi eğiterek geliştirmek ve meşruiyetin dışına çıkmadan uğraş vermek olmalıdır.

Kültürünü geliştirmeyen, ona evrensel uygarlık mayalarıyla canlılık ve süreklilik kazandırmayan toplumlar, tarih değirmeni karşısında tutunamamakta, kuvvetli tarafa iltica ederek kimliğini yitirip yok olup gitmektedir. Var olabilmenin en iyi yolu her alanda kendini iyi yetiştirmiş, gelişmeleri sürekli izleyen, alanında dünyadaki güncel oluşumları takip eden kurumlara ve genç kuşaklara önemli görevler düşmektedir. Üniversiteler ise bu faaliyete öncülük etmesi gereken kurumların başında gelir.